

SPESIAL-
PEDAGOGIKK

Jarle Eknes

▲ Jarle Eknes er psykolog ved Habiliteringsteamet i Buskerud, og har vært veileder i det beskrevne språktreningstiltaket.

Randi Karine Bakken

▲ Randi Karine Bakken er spesialpedagog ved Høvik skole. Hun har vært med på å utarbeide treningen, og har sammen med elev-assistent også stått for gjennomføringen av språktreningen.

Språktrening på begrepene «ja», «nei» og «jeg vet ikke»

Guro er en 12 år gammel autist som har en del gode språkferdigheter. Imidlertid har hun ikke hatt adekvat bruk av begrepene «ja» og «nei», og vi bestemte oss for å lære henne disse. I løpet av kort tid kom Guro til å mestre begge disse begrepene. Treningen ble deretter utvidet til også å gjelde for begrepet «jeg vet ikke», som er et begrep hun aldri har brukt tidligere. I denne artikkelen vil vi vise hvordan vi har gått frem for å lære henne bruk og forståelse av disse begrepene.

HVORFOR TRENE PÅ «JA» / «NEI»?

Et stort problem for mange med språkproblemer er at mye av det de gjør er bestemt av andre. Behersker de ikke begrepene «ja»/«nei», vil de også vanskeligere bli hørt. Mangelen på adekvat bruk av ordene «ja» og «nei», kan føre til at den språksvake uttrykker eksempelvis misbehag eller uvilje på mindre hensiktsmessige måter. Dette kan gi seg utslag i aggressiv atferd mot personer eller gjenstander, eller rett og slett dårlig humør over å bli presset til noe vedkommende ikke ønsker. Andre reaksjoner kan

være at den språksvake blir passiv og initiativløs, eller trist og lei seg fordi han eller hun ikke klarer å markere seg i samspill med andre. Mange språksvake sliter med akkurat disse begrepene, men ofte forstår ikke nærpå personer rundt den språksvake hvor stort problemet er. Ofte er det grunn til, tror de at utviklingshemmede behersker bruk og forståelse av «ja» og «nei». En systematisk undersøkelse av hvorvidt utviklingshemmede behersker begrepene, byr ofte på overraskende resultater.

PEDAGOGISKE TILTAK

I mange tilfeller lærer utviklingshemmede å mestre begrepene uten at pedagoger eller andre trenger å strukturere læringsbetingelsene for spesielle tiltak. Måten vi bruker språket på til vanlig kan imidlertid forvirre en del språksvake mennesker nok til at de ikke lærer seg begrepene skikkelig. Det ligger i selve begrepene at de skal være svar på spørsmål, men av og til stiller vi retoriske spørsmål hvor vi egentlig ikke forventer et svar, eller ikke vil respektere det svaret som avgis. Når vi spør «Vil du være med ut» og vi allerede har planlagt turen og har begynt å kle på oss, får ikke vedkommendes svar særlig betydning enten denne svarer «ja» eller «nei». Det eksisterer i praksis ingen valgsituasjon. Første regel når vi skal lære språksvake mennesker forskjellen på «ja» og «nei», er at vi eliminerer spørsmål som er retoriske eller ikke innebærer reelle valg. Når vi stiller et spørsmål, skal det være en grunn til at vi stiller det, og den språksvakes svar må tas på alvor. Han eller hun må merke at svaret faktisk betyr noe, at det får konsekvenser.

Treningen bør altså innebære at omgivelsene er særlig oppmerksom på å gi adekvate reaksjoner på den språksvakes «ja» eller «nei». I tillegg kan vi arrangere og tilrettelegge naturlige situasjoner på en måte som stimulerer til bruk av «ja»/»nei». En effektiv trening fordrer imidlertid at dette kombineres med sær-trening på begrepene i undervisningen eleven mottar.

GUROS BRUK AV «JA» OG «NEI»

I forbindelse med at Guro fikk en generell utredning ved Habiliteringsteamet, ble det konstatert at Guro bruker begrepene «ja» og «nei» lite adekvat. Når dette blir forelagt nærpersoner rundt Guro, varierer reaksjonene fra å være enig i denne vurderingen, til å mene at Guro behersker begrepene ganske godt. Uenigheten gjenspeiler at omfanget av dårlig språkforståelse på begrepene ofte kan være vanskelig å oppdage. Forklaringen i dette tilfellet ligger bl.a. i det forhold at Guro er en svært oppmerksom og positiv autist, som er veldig opptatt av å gjøre ting riktig. Hun svarer «ja» til det meste, et svar som viser seg å vanligvis være svært så populært. Hun svarer «ja» nettopp fordi folk blir så glade når hun sier «ja», ikke fordi hun nødvendigvis har forstått hva de har spurt om. Av og til vil imidlertid nærpersonene mene at det er «nei» som er det riktige svaret, og de har erfart at Guro da har svart «nei». Det betyr likevel ikke at hun har forstått forskjellen på «ja» og «nei». Ofte har hun nemlig svart «ja» først, og hvis ikke dette svaret har avstedkommet de rette reaksjonene hos den som stilte spørsmålet, har hun lynraskt endret svaret til «nei». Guro er svært oppmerksom og sensitiv overfor samtalepartnernes reaksjoner, og fanger opp uttrykk og ansiktsuttrykk vi ikke er oss bevisst at vi gjør. Måten vi stiller spørsmålene på kan også avsløre hva vi mener at er rett svar. Spørsmål innledet med «Du vil vel ikke...» sagt i et lavt toneleie mens vi rynker brynene, vil bli besvart med «nei». Spørsmål av typen «Har du lyst på...» , sagt i en sprudlende og forventningsfull tone kan lett røpe hvilket svar vi synes hun bør komme med, og svaret blir da vanligvis «ja».

SPRÅKTRENING I NATURLIGE SITUASJONER

Sannsynligvis er det under sær-trening at begrepene læres med størst effektivitet, men i naturlige situasjoner får hun bekreftet sammenhenger hun tror hun har lært, og erfarer nytten av å bruke begrepene. Motivasjonen for å lære øker. Strukturert og bevisst tilrettelegging for bruk av begrepene i naturlige situasjoner er også helt nødvendig for å få til generalisering av begrepene. Konsentrerer vi oss utelukkend-

EKSEMPEL PÅ TRENINGSSITUASJON:

Mat og drikke skal stå utenfor Guros rekkevidde. Hun skal ikke få tak i noen ting når hun sitter på plassen sin. Når Guro signaliserer at hun ønsker brød, melk eller pålegg, spør vi:

«Guro, har du lyst på – ?

Svarer hun «ja», setter vi dette foran henne.

Svarer hun «nei», setter vi det ikke bort til henne.

Poenget er at hun hele tiden skal få adekvate reaksjoner fra oss på bruk av «ja» / «nei». Det er hennes verbale reaksjon vi skal forholde oss til, dvs. at om hun sier «ja» samtidig som hun med kroppsspråket uttrykker «nei», skal vi forholde oss kun til «ja»'et. Forstår vi likevel at hun mener noe annet enn hun sier, skal vi hjelpe henne til å bruke «ja» / «nei» adekvat. Vi skal sørge for at det blir masse mestring av dette for Guro, og det skal være en trivelig treningssituasjon for henne. Matsituasjonen bør ikke ta vesentlig lenger tid enn vanlig, og hun skal selvfølgelig få i seg like mye mat som hun pleier selv om hun ikke har adekvat «ja» / «nei» forståelse. Selv om hun ennå ikke forstår hva som er riktig, skal vi hjelpe henne til å *bruke* det riktig. Dette foregår på følgende måte:

Vi skjønner at Guro vil ha melk.

Vi spør: *Guro, vil du ha melk?*

Guro: *Nei.*

Vi tar bort melken.

Etter 10 sekunder spør vi igjen: *Guro, vil du ha melk?*

Guro: *Nei.*

Vi tar bort melken.

Etter 10 sekunder spør vi igjen: *Guro, vil du ha melk?*

Svarer hun «nei» denne gangen, skal vi hinte henne om hva som er riktig svar. Vi nikker, sier første bokstaven (J...), sier «ja» eller hjelper henne på annen måte til å avgi riktig svar.

de om bruk av begrepene i særtraining, kan det hende at de kun får gyldighet under særtraining og ikke vil brukes adekvat i andre sammenhenger. I et møte med en rekke av Guros nærpersoneer ble vi enig om å passe på å stille spørsmål som krevde «ja» eller «nei», i situasjoner der de hadde mulighet til å ta svaret hennes på alvor. Svarer Guro «nei» på spørsmålet «Har du lyst til å gå ut?», må de la være å gå ut, selv om dette ikke er i overensstemmelse med spørsmålsstillers planer og ønsker. Vil et eventuelt «nei» forkludre for mye, skal vi heller ikke stille spørsmål om saken. Da sier vi heller: «Guro, nå skal vi ut», og så gjennomføres det.

MATSITUASJONER

Matsituasjoner er særlig godt egnet til trening av «ja» og «nei». Mat pleier å fungere som en effektiv forsterker, særlig når vedkommende er sulten. Et matbord innebærer også normalt en rekke valgmuligheter, som muliggjør adekvate spørsmål og svar for denne treningen. Foreldrene og personalet på Fritidshjemmet ble enig om å bruke matsituasjoner til trening av språk. Maten ble satt utenfor Guros rekkevidde, slik at hun ikke kunne forsyne seg uten å bruke språket. La oss si at Guro ikke liker leverpostei. I det Guro er ferdig eller nesten ferdig med å smøre brødskeen sin, peker vi på syltetøyet og spør: «Guro, vil du ha leverpostei?» Samtidig må de være bevisst på at de ikke med stemmeleie eller

kroppsspråk hinter Guro om at de forventer et «nei», fordi de ikke tror det er dette pålegget hun vil ha. Guro svarer dermed sannsynligvis «ja», og de sender henne så leverposteien. Hun vil så skyve det bort eller på annet vis vise at hun ikke ønsker leverposteien. De stiller så spørsmålet igjen, slik at hun får en sjanse til å korrigere sitt svar til «nei». Svarer hun igjen «ja» skal hun også denne gangen få tilsendt leverpostei. Avviser hun det igjen, skal vi stille spørsmålet for tredje gang. Denne gangen skal vi imidlertid hinte henne om hva som er riktig svar. Denne gangen skal hun si «nei», og vi gir henne så mye hjelp som hun trenger for å få til dette. Poengtet er ikke at hun skal bli frustrert eller utsultet av treningen, derfor skal vi aldri la det gå flere enn to «runder» før vi gir henne den hjelpen hun trenger. Det hun skal oppleve mest av er mestrings, ikke frustrasjon.

I Guros tilfelle var det vanligste problemet at hun svarte «ja» også der hun mente «nei». I rammen (på motstående side) har vi likevel komplettert med et eksempel som viser hvordan en treningssituasjon kan se ut når «nei» brukes der det egentlig menes «ja».

SÆRTRENING I SKOLESITUASJON

For å få til raske resultater, er vi nødt til å supplere det ovennevnte med særtraining i skolesituasjon. I særtraining tilrettelegger vi kunstige betingelser for å få til et stort antall repetisjoner på treningen. Det første vi gjorde var å utarbeide mal og registreringsskjema for treningen. Vi skapte oss på denne måten: 1) et program å jobbe etter, 2) et redskap til å evaluere effekten av treningen.

Det er plass til 3 slike tabeller på ett ark. Spørsmålene skal varieres, men alltid være fylt ut før treningen starter. Det skal være 5 «ja» og 5 «nei»-spørsmål, presentert i en usystematisk rekkefølge. Dersom vi velger å la annenhvert spørsmål være «ja» og «nei», vil eleven kunne lære seg å svare «ja» og «nei» på riktig sted, uten å nødvendigvis forstå forskjellen. Eleven lærer mønsteret i stedet for riktig bruk av begrepene. Vi valgte med omhu ut spørsmål vi med sikkerhet visste at Guro kjente svaret på. Hver eneste skoledag startet med at Guro var sammen med klassestyreren og medelevene.

▼ Registreringsskjema for trening på ja/nei.

Særtraining ja / nei Dato: _____

De tre første kolonnene skal være utfyllt før trening starter, mens de tre siste kolonnene skåres / utfylles under trening.

Ja	Nei	objekt / handling	korrekt bruk 1. svar		kommentar
			+	-	
X		Bor du sammen med mamma?			
	X	Bor du i Drammen?			
	X	Skal du spise frokost i ettermiddag?			
	X	Liker du brød med leverpostei?			
X		Skal du gjøre lekser i dag?			
	X	Er denne pennen rød?			
X		Er du en jente?			
	X	Heter du Jens?			
X		Heter du Guro?			
X		Regner det i dag?			

% adekvat bruk

Spesialpedagog eller assistent var da ikke til stede. Klassestyrer stilte da noen enkle spørsmål om kjente saksforhold, som Guro skulle svare «ja» eller «nei» til. Hun kunne foreksempel spørre: «Har Hilde på seg røde bukser i dag?» (Selvsagt visste vi på forhånd at Guro behersket gjenkjenning av og kunne benevne farger.) Etter denne starten på dagen, gikk Guro til eneundervisning sammen med spesialpedagog eller assistent. I. time hver dag ble resultatene fra treningen registrert på skjema. 4 ark ble fylt ut, noe som ga 120 registreringer. Ettersom skjemaet er delt inn i blokker med 10 spørsmål i hver, var det meget enkelt å måle prosentvis mestring fortløpende.

Hver av de tre resterende skoletimene hun har hver dag ble startet ved å gjennomgå 60 «ja»/»nei»-spørsmål. Dette kan høres mye ut, men de 60 spørsmålene tok i praksis kun en liten del av undervisningstiden. Mesteparten av disse timene gikk med til annen trening. Resultatene ble ikke registrert. Registrering første timen ga oss nemlig tilstrekkelig informasjon til å måle fremgang og mestring, slik at ytterligere registrering ut over dagen ble overflødig. Etter hvert begynte hun å huske svarene på spørsmålene, slik at disse måtte endres. Variasjon i rekkefølge samt innføring av nye spørsmål er meget viktig i slik trening.

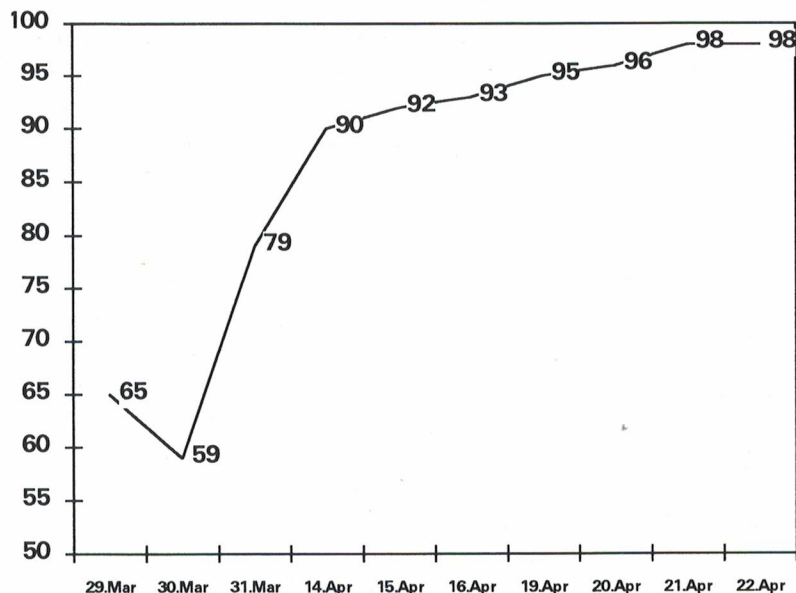
I løpet av en måned fikk hun praktisk talt full mestring på bruk og forståelse av «ja»/»nei».

Sett i lys av at hun ikke tidligere har mestret begrepene, viser dette med all tydelighet at dette var et treningsprogram som var meget effektivt for Guro. De to første dagene har hun henholdsvis 65 % og 59 % mestring. På grunn av at det er 50 % sansynlighet for å svare riktig på spørsmålene, er ikke mestring på rundt 70 % særlig god mestring. Guro lærer imidlertid å mestre begrepene svært raskt, og er etter kort tid oppe i 98 % mestring.

«JEG VET IKKE»- TRENING

Som en naturlig følge av mestring av ja/nei-begrepene, gikk vi videre til trening av «jeg vet ikke». Dette var ikke en del av ressursplanen som lå til grunn for trening på begrepene «ja» og «nei», men vi så i løpet av treningsperioden at Guro tydelig manglet begrepet, og lette etter

% mestring

en måte å uttrykke at det var noe hun ikke kunne svare på. Guro har aldri tidligere brukt begrepet «jeg vet ikke». Vi startet med å konstruere en rekke spørsmål som respondenten umulig kunne vite svaret på. Veileder satt seg så ned og «særtrente» på begrepet sammen med spesialpedagogen. Guro satt ved siden av og så på.

Guro observerte at læreren hennes 10-15 ganger på rad svarte «jeg vet ikke», og fikk gjennom dette en ide om at dette er et begrep det er «lov» å bruke. Modelleringen gjorde det muligens lettere for henne å selv bruke begrepet i det det ble hennes tur til å svare på spørsmålene. Veileder satte seg ned overfor Guro og stilte henne ca. 30 spørsmål som Guro åpenbart ikke kunne vite svaret på. Guro svarer først «ja» uansett, men blir promptet til å si «jeg vet ikke». Etter noen få ganger svarer hun riktig. Det hun så langt har lært, er selvfølgelig ikke adekvat bruk av begrepet. Men hun har lært at det er et begrep som er lov å bruke, og faktisk også forventet at hun skal bruke. Den videre treningen bygget videre på

▲ *Mestring på bruk og forståelsen av ja/nei*

Eksempler:

Veileder: *Regner det i Bergen akkurat nå?*

Spesialpedagog: **Jeg vet ikke.**

Veileder: *Har jeg en gul sykkel?*

Spesialpedagog: **Jeg vet ikke.**

«Ja»/»nei»-treningen. Skjemaet ble omtrent likt, med den forskjell at også begrepet «jeg vet ikke» fikk en egen rubrikk. Også denne gangen ble spørsmålene gjort klar før selve treningen. For 3 av spørsmålene skulle «ja» være riktig, for 3 skulle «nei» være riktig, og for 4 skulle «jeg vet ikke» være riktig.

I stor grad ble mønsteret for «ja»/»nei» treningen fulgt også for denne utvidete treningen: Dagen innledes med at klassestyrer stiller «ja», «nei» og «jeg vet ikke» spørsmål. Deretter registreres svarene på 120 spørsmål i den første timen. Videre trenes det på 60 spørsmål i begynnelsen av de neste 3 timene, uten at disse behøves registrert. Når det gjelder en del av spørsmålene hun ikke har mulighet for å med rette svare «ja» eller «nei» på, skal hun få vite korrekt svar etter hvert. Etter at hun 30 ganger med rette har svart «jeg vet ikke» på spørsmål om jeg har en gul sykkel, kan jeg fortelle henne at jeg faktisk *har* en gul sykkel. Når jeg så stiller spørsmålet igjen, vil hun ikke få bekreftelse på at hun svarte riktig, dersom hun fortsatt svarer «jeg vet ikke». For nå vet hun faktisk, og hun må svare «ja» for å skape begeistring hos læreren. Spørsmål av typen «har jeg en rød penn i lommen min» eller «er det en konge i denne boksen» kan være svært nyttige i en slik sammenheng. Når vi etter hvert avslører innholdet i boksen eller lommen og viser henne dette, får hun en konkret og begripelig opplevelse av hva som er forandret.

▼ Registrerings-skjema for trening på ja/nei/vet ikke

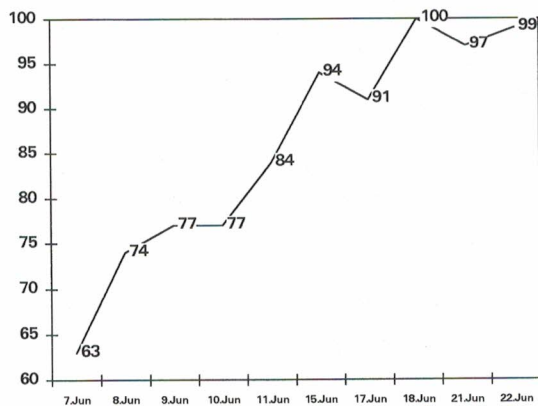
Særtrening ja / nei / vet ikke Dato: _____

De fire første kolonnene skal være utfyllt før trening starter, mens de tre siste kolonnene skåres / utfylles under trening.

				korrekt bruk 1. svar	
Ja	Nei	vet-ikke	objekt / handling	+	-
		X	Skal Astrid på møte i dag?		
		X	Har jeg en rød penn i lommen?		
X			Skal du gjøre lekser i dag?		
		X	Har jeg spist frokost i dag tidlig?		
	X		Bor du i Hokksund?		
X			Bor du sammen med pappa?		
X			Er du jente?		
	X		Skal du spise frokost i ettermiddag?		
		X	Ligger det en konge i denne boksen?		
	X		Liker du brød med leverpostei?		

% korrekt bruk 1, svar

Også med denne treningen oppnådde vi tydelig fremgang og progresjon.

Resultatkurven gikk også denne gangen den rette veien. Resultatene den første dagen viste mestring på 63 %. Ettersom 6 av 10 spørsmål er av kategorien «ja»/»nei», som hun allerede behersker, vitner 63 % mestring ikke om god mestring av begrepet «jeg vet ikke». Faktisk går det an å oppnå 60 % mestring uten å nevne ordene «jeg vet ikke». Resultatene lot likevel ikke vente på seg. Imidlertid opplevde vi at «jeg vet ikke» var mye vanskeligere for henne å lære enn «ja» og «nei», og vi er i det denne artikkelen skrives ikke ferdig med treningsprogrammet. Særlig når det gjelder begrepet «jeg vet ikke» må vi belage oss på å bruke en god del tid, krefter og oppfinnsomhet for å få til bruk av begrepet også i naturlige situasjoner. Men vi kan regne med at insatsen vil gi god avkastning.

AVSLUTNING

De gode resultatene som Guro etter kort tid viste, er i høy grad forårsaket av at det har vært et tett og godt samarbeid mellom skole, foreldre, fritidshjem og veileder. Elevassistenten på skolen er også ansatt som assistent på Guros fritidshjem, og har overført denne treningen til mer naturlige situasjoner i elevens fritid. Skole og fritidshjem har derfor hatt meget gode samarbeidsmuligheter, og foreldrene har daglig kontakt med begge instanser og har trent på begrepene i eget hjem. Dette har gjort at eleven har blitt trent i begrepene «ja», «nei» og «jeg vet ikke» i ulike miljøer og på ulike måter, noe som har vært svært gunstig for progresjon og generalisering av begrepene.